

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Ужгородський національний університет»**

Козубовська І.В., Милян Ж.І., Булеза Б.Я.

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ
СУСПІЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ США З РОДИНОЮ В ОРГАНІЗАЦІЇ
ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ**

методичні рекомендації для студентів дошкільної і початкової освіти

Ужгород – 2025

УДК 371.364

*Рекомендовано до друку:
кафедрою загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
(протокол № 6 від 16.01.2025 р.)
науково-методичною комісією факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 6 від 20.01.2025 р.)
Вченою радою факультету суспільних наук
ДЗВО «Ужгородський національний університет»
(протокол № 5 від 21.01.2025 р.)*

Рецензенти :

доктор педагогічних наук, професор Повідайчик О.С.

доктор педагогічних наук, професор Поліщук В.А.

Козубовська І.В., Милян Ж.І., Булеза Б.Я. Особливості соціально-педагогічної роботи суспільних інститутів США з родиною в організації партнерської взаємодії у вихованні дітей: методичні рекомендації для студентів дошкільної і початкової освіти. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2025. 39 с.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Родина як об'єкт соціально-педагогічної роботи.....	5
Розділ 2. Методи і форми соціально-педагогічної роботи з родиною.....	20
ВИСНОВКИ.....	35
ЛІТЕРАТУРА.....	36

ВСТУП

Успішне виховання дітей можливе тільки за умови партнерської взаємодії, тісного співробітництва різних соціальних інститутів, що є найбільш продуктивним для нормального розвитку і формування особистості дитини. Це дозволяє отримати об'єктивну інформацію про дитину, опиратися в роботі з нею на її кращі риси, сприяє формуванню доброзичливих, довірливих взаємовідносин з дитиною. Співробітництво здійснюється при активній взаємодії сторін, усвідомленню ними загальної мети і завдань.

Партнерська взаємодія передбачає спільне визначення цілей діяльності, спільне планування роботи, розподілу сил у підтримці дитини відповідно з можливостями кожної із сторін, спільну оцінку результатів роботи, прогнозування нових цілей і завдань. В основі співробітництва взаємодіючих сторін по організації роботи з дітьми, які мають відхилення у поведінці, повинна бути: взаємна інформованість учасників взаємодії про дитину, її взаємовідносини з ровесниками, іншими людьми; взаємодопомога, взаємопідтримка у вирішенні проблем; зацікавленість в успішній роботі; спільний пошук способів підтримки дитини, створення умов для самореалізації її потенціалу; визначення загальних завдань і узгоджена конкретизація завдань для кожної із сторін по наданню підтримки дитині.

Ефективність партнерської взаємодії в значній мірі залежить від взаєморозуміння сторін, в свою чергу, рівень взаєморозуміння залежить від того, які цілі об'єднують взаємодіючі сторони, як ці цілі усвідомлюються учасниками взаємодії.

Основною метою всіх соціальних інститутів є надання підтримки дитині в її соціальному становленні, подоланні труднощів, вирішенні особистісних проблем.

Можна виділити рівні, на яких здійснюється взаємодія різних інститутів виховання. Це, зокрема, макрорівень – взаємодія безпосередньо соціальних інститутів один з одним. Мезорівень передбачає взаємодію учасників виховного процесу усередині конкретного закладу, установи. На мікрорівні має місце взаємодія різних груп спеціалістів стосовно конкретної дитини.

Оскільки пріоритетне значення у виховання дітей належить, насамперед, родині, надзвичайно важливою є організація партнерської взаємодії всіх соціальних інститутів з родиною. Проте на практиці дуже часто виявляється, що далеко не всі родини здатні до ефективної партнерської взаємодії. З ними необхідно провести відповідну соціально-педагогічну роботу. Значні здобутки в цьому плані є в США. Аналіз особливостей соціально-педагогічної роботи з родиною в організації партнерської взаємодії у вихованні дітей в США представлений у пропонованих методичних рекомендаціях.

РОЗДІЛ 1. РОДИНА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

Аналіз американської наукової літератури дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день в США є значні здобутки в плані організації соціально-педагогічної роботи з родиною. Різні аспекти функціонування родини та її підтримки досить активно досліджуються вченими [1-7].

Соціально-педагогічна робота з родиною є важливою складовою частиною всієї соціальної роботи і водночас – важливою складовою профілактики девіантних проявів у поведінці неповнолітніх. Це професійна діяльність з надання допомоги людям, у яких є проблеми, пов'язані з членами їх родин, в тому числі дітьми, схильними до девіантної поведінки. Ця робота здійснюється зазвичай фахівцями різних соціальних служб.

Сьогодні в структурах і механізмах системи соціальних служб відбувається утвердження пріоритету родини як основної сфери соціальної роботи. Це зумовлено розумінням того, що родина є однією з найбільш ефективних соціальних сил, що впливають на становлення особистості, поведінку людини в суспільстві. Величезний діапазон виховного впливу й унікальність методів ідеологічного й психологічного впливу родини роблять її одним з потужних засобів соціального формування й розвитку особистості, вирішення таких специфічних соціально-педагогічних завдань як формування в людині якостей члена певної спільноти людей, що живе згідно з моральними нормами і принципами людського співтовариства.

Слушними, на нашу думку, є слова А. Гартмана: «родина – це первинне агентство соціальної допомоги, що задовольняє соціальні, освітні, оздоровчі потреби своїх членів» [7, с.8]. У той же час родина – об'єкт соціальної політики впливу з боку держави, суспільства, різних соціальних інститутів. Вона потребує різносторонньої і багатопланової допомоги суспільства.

Аналіз англійської літератури виявив наявність різноманітних, іноді суперечливих, дефініцій сучасної родини.

Так, вчені [8] розглядають родину в термінах цілого комплексу взаємодій, взаємовпливів, досвіду, норм і цінностей, переданих і засвоєних у ній. При цьому дві ознаки виділяються в якості унікальних для сімейної структури – народження дітей і зв'язки між поколінням. Деякі автори намагаються визначити родину як групу осіб, які люблять один одного й опікуються один одним. Розширена версія цієї дефініції підкреслює зв'язок двох або більш осіб, об'єднаних взаємними очікуваннями емоційної й матеріальної підтримки, незалежно від місця проживання. Родина визначається за ступенем подібності сімейної поведінки, що виражає взаємну відповідальність, турботу й інтимність [9].

Однак, найбільш прийнятною дефініцією для більшості фахівців, які досліджують родину, є визначення феномену родини як близького оточення із двох або більшого числа осіб, у якому вони спільно ділять і розподіляють між собою житловий простір, обов'язки, різні ролі і яке вони самі визначають як родину [10, с.33-42].

У сучасній американській літературі мають місце суперечливі думки відносно функцій родини. Так, у роботах деяких авторів знаходять відображення песимістичні висновки про втрату родиною своїх історичних функцій. Зокрема, фахівець в галузі сімейних відносин Далорес Каррен перераховує п'ять основних функцій, колись властивих традиційної родині: досягнення економічного виживання, забезпечення захисту, передача релігійної віри, виховання дітей, забезпечення суспільного становища. У своїй книзі «Риси здорової родини» [11] вона відзначає, що функції родини, як і сам інститут сім'ї, перетерпіли значні зміни й у цей час має місце тенденція до втрати родиною своїх основних функцій, перерозподіл їх між різними соціальними інститутами. Однак, незважаючи на явні зміни сімейних структур, більшість західних учених дотримується думки, що сімейні взаємини за глибиною й ефективністю свого впливу на особистість не можуть зрівнятися з жодним суспільною взаємодією. Вивчення ролі сучасної родини в житті окремого індивіда дозволило американським фахівцям зробити висновок про те, що родина, як і раніше, розглядається своїми членами як первинне місце для комфорту й притулок від ворожого й непередбаченого навколишнього світу. Більше того, науковець Ціммерман в своїх працях стверджує, що зазвичай «більшість родин, незважаючи на мінливі структури й негативне оточення, виконують свої функції по задоволенню потреб своїх членів значно краще, ніж суспільство задовольняє потреби самих родин» [12, с.201].

Таким чином, робиться висновок про те, що функції сучасної родини реалізуються якнайкраще самою родиною, звичайно, якщо ця родина відноситься до благополучних родин, про що мова буде йти далі. Функція родини представляє собою сферу життєдіяльності родини, безпосередньо пов'язану із задоволенням потреб її членів. Виконання родиною її функцій має значення не тільки для її членів, але й для суспільства в цілому.

Тому соціальні державні інститути виховання при організації роботи з надання допомоги й захисту родини повинні враховувати найважливіші функції родини. Стосовно сучасної родини єдина типологія функцій ще не вироблена. Однак майже всі західні автори підкреслюють те, що реалізація сімейних функцій має значення не тільки для кожної людини окремо, але й для суспільства, тобто функція має два основні значення – особистісне і соціальне. Особистісні функції родини пов'язані з виконанням нею таких завдань, як забезпечення кожному члену родини умов для самореалізації, розвитку особистісного потенціалу, розкриття творчих здібностей і можливостей. До особистісних функцій родини відносять такі, як сексуальна, емоційна, морально-естетична, ціннісно-орієнтаційна, релігійно-філософська, естетична, оздоровча, рекреаційна. Названі функції мають індивідуально-особистісний характер, однак їх походження не є індивідуальним. Саме родина як мала соціальна група забезпечує або наявність, або відсутність відповідних впливів на особистість. Завдяки сімейній атмосфері вона одержує необхідне надходження інформації, вбирає в себе соціальні імпульси й розвивається, знаходить свою неповторність, і своєрідність.

Поряд з індивідуальними, родина виконує й соціальні функції. Загальноприйнятій їхній розподіл на матеріальні й духовні. До матеріальних належать функції економічна й господарсько-побутова, до числа духовних - виховна, функція дозвілля, комунікативна. Особливе місце займає репродуктивна функція родини. Економічна функція дозволяє продукувати матеріальні цінності в родині або послуги й розподіляти створений продукт між членами родини, накопичувати капітал і передавати його в спадщину, господарювати, займатися надомною працею або малим бізнесом.

Господарсько-побутова функція родини спрямована на виконання її членами різного роду сімейних обов'язків – прибирання квартири, прання й ремонт одягу, догляд за дітьми, хворими й старими членами родини, купівля продуктів, речей, ремонту меблів, побутової техніки і т.д.

Репродуктивна функція характеризує родину як організм, здатний до відтворення. Виховна функція ніби продовжує репродуктивну й означає догляд за немовлям, навчання й виховання дитини.

Функцію дозвілля родина виконує у вільний від роботи й навчання час, у вихідні дні, а також у канікулярний і відпускний період. Великою і якістю дозвілля, тобто часу, вільного від виконання виробничих, господарсько-побутових, санітарно-гігієнічних, фізіологічних інших обов'язків, вимірюється рівень розвитку суспільства й рівень культури родини як його мікрочастинки.

Комунікативна функція (спілкування) має першочергове значення для інтеграції родини в суспільство. Саме в родині індивід одержує необхідні йому навички спілкування з близькими, друзями, знайомими, порівнює себе з ними й виробляє стиль взаємодії з іншими.

Соціальний характер перерахованих функцій визначається їхньою суспільною значимістю. Їхнє виконання або невиконання родинною має певний вплив на суспільство, узгоджується або не узгоджується з його очікуваннями, інтересами, потребами, цілями. Соціальна функція родини – це така функція, яка накладає на членів родини певні обов'язки перед суспільством, вимагає особливої відповідальності в їхньому виконанні дорослими й дітьми. Від виконання родинною своїх функцій залежить успішний розвиток і соціалізація її членів.

Аналіз англійської наукової літератури із проблем родини свідчить, що в оцінці сімейного функціонування (family functioning) більшість учених-теоретиків перебувають на позиціях системного підходу. Відповідно до основних положень теорії систем, соціальна система являє собою не щось конкретне ціле, а певний набір абстракцій з конкретних форм взаємозв'язку й поведінки. У контексті даної теорії родина представляє собою систему, усі члени якої впливають одна на одну. Розуміння родини як системи дозволяє поширити на неї наступні широко відомі положення, які відносяться до функціонування системних об'єктів.

1. Родина має складну внутрішню будову, свою психологічну структуру.

2. Сімейна система, як ціле, формує у включених в неї індивідів

«системні якості». Інакше кажучи, родина, як цілісний організм, визначає деякі властивості й особливості елементів, що входять до неї.

3.Сімейна система не є сумою входних у неї елементів (індивідів). Знаючи «всі» елементи системи, не можна точно передбачити властивості цілого.

4.Кожний елемент сімейної системи впливає на інші елементи, і сам перебуває під їхнім впливом.

5.Сімейна система має здатність до саморегуляції.

Згідно з положеннями, висловленими вченими, існує три типи сімейних систем: закритий, відкритий і безладний (змішаний).

Закрита сімейна система характеризується строгим управлінням, яке ставить межі взаємодіям із зовнішнім оточенням і обмежує прихід і вихід із системи людей, інформації, ідей. Типові ознаки закритої системи: суворий батьківський контроль над інформацією, що йде із засобів масової інформації, ретельне вивчення незнайомих, нагляд за прогулянками, поїздками, висока огорожа, закриті на замок двері будинку.

Відкрита сімейна система характеризується гнучкістю сімейних кордонів, що розширюють сімейний простір; індивідам надана свобода регулювати свої приходи й виходи в тих межах, у яких вони не впливають на інших членів родини й не порушують сімейні норми. Характерні ознаки – численні гості, зустрічі із друзями, участь у суспільній діяльності, у справах громади, вільний обмін інформацією з мінімальною цензурою.

Безладна (змішана) сімейна система представляє собою конгломерат індивідуальних стилів, тобто існує стільки кордонів, скільки членів у родині.

Цікавим є питання про типологію родин і їх класифікацію, адже від типу родини залежить організація відповідної роботи з нею.

Сьогодні не існує єдиної офіційно прийнятої типології родини. Учені (соціологи, демографи, соціальні працівники) виділяють категорії родин, виходячи з різних критеріїв. В одних випадках за основу класифікації береться благополуччя родини, в інших – тривалість її існування, або спосіб життя. Підходи до типології родини носять чисто прикладний характер і не дають закінченого уявлення про сімейне «дерево». Однак, соціальному працівникові необхідно побачити всю різноманітність сімейних форм, оскільки від цього залежить ефективність його взаємодії з конкретними родинами, що мають яскраві відмітні ознаки.

Коротко розглянемо основні критерії найбільш поширених типологізацій родин.

Перший критерій стосується типу «верховенства» в родині. Відомі три види родин: демократичні, авторитарні й проміжні. Авторитарна – це такий тип родини, у якій влада належить одному з її членів. Залежно від структури й віку родини це може бути влада батька, сина, матері, дочки, внуків, вітчима або мачухи, інших родичів, що проживають в родині. У родині, побудованій на демократичних засадах, наявні рівноправність, взаємна підтримка, спільна праця на благо інших, взаємоповага, відсутність домінування одних над іншими, визнання права особистості на власну думку, самостійність у виборі

позиції, варіантів вирішення власної долі. Батьки в такій родині тільки керують дітьми, направляють їхній розвиток, не прагнучи нав'язати їм власний погляд на речі. Чоловік і дружина ділять відповідальність за родину й сфери впливу в ній. Фактично вони обоє керують сімейним колективом – кожний у своїй галузі. Родина проміжного типу представляє таку родину, у якій подружжя дотримується різних поглядів на свою роль у родині. Цікава щодо цього типологія, представлена фахівцем в галузі родини і сімейних відносин Шарлотою Тоуел [13], яка на основі даного критерію виділяє чотири моделі родини:

- 1) влада розділена порівну між обома батьками;
- 2) батько – голова родини (вся влада в його руках);
- 3) мати – голова родини;
- 4) обоє батьків ухиляються від відповідальності.

Вона дає докладну характеристику цих моделей, а також вказує на типові проблеми, з якими ці родини звертаються в агентства соціальної допомоги. Розкриваючи вплив тієї або іншої моделі родини на розвиток дитини, вона відзначає, що перша модель теоретично представляє найбільш сприятливе середовище для гармонійного розвитку дитини. Їй властиві такі ознаки як рівна участь у справах родини, відсутність домінування, що веде до створення сприятливого клімату в родині, упевненості в батьках, мінімуму суперництва між братами й сестрами й мінімуму конфліктів у міру дорослішання.

Проблеми, з якими такі родини звертаються в агентства, пов'язані зі зміною звичного укладу родини через нездатність одного з батьків функціонувати в колишній якості через несприятливі зовнішні обставини, таких як безробіття, хвороба, інвалідність або смерть. Для соціальних працівників у цій ситуації необхідно, насамперед, з'ясувати реакцію батьків, а також інших членів родини на зміни, що відбуваються, й звернути увагу на процес їх адаптації до нової ситуації. Друга модель, у якій влада повністю належить батькові, тобто він не тільки вирішує всі фінансові питання, але і є «останньою інстанцією» у всіх справах родини. Ця сімейна структура характеризується як теоретично несприятлива для підготовки дітей до дорослого життя. У цій моделі існує більша ймовірність появи в дітей глибокої залежності, ворожого суперництва між братами й сестрами й почуття власної неповноцінності. Родина зазвичай розділена на два табори. Такі родини звертаються в служби соціальної допомоги не тільки в періоди зовнішніх несприятливих обставин, але й через проблеми, пов'язані із взаємодією між членами усередині родини. Третя модель, у якій влада належить матері, теоретично представляє певні проблеми для розвитку дітей. Вони пов'язані з відсутністю авторитету батька, залежністю від матері, непристосованістю до життя. Родина також розділена на два табори: діти з матір'ю проти батька. У цій моделі мати намагається перекласти частину турбот про родину на агентство соціальної допомоги. Четверта модель, у якій обоє батьків ухиляються від відповідальності за родину, теоретично є найменш сприятливою для розвитку дітей. Тут присутня нестійкість у

відносинах між батьками, батьками і дітьми, максимум ворожого суперництва між братами й сестрами, які постійно конкурують за увагу з боку батьків. У соціальні агентства такі родини звертаються, намагаючись перекласти тягар відповідальності за добробут дітей на соціальних працівників. У цих ситуаціях необхідно найчастіше вживати екстрених заходів в інтересах дітей.

Наступна позиція для типології родин – рівень їх розвитку. Залежно від стажу шлюбу, соціально-психологічної сумісності партнерів, рівня їх особистісного розвитку розрізняють родини з високим, середнім і низьким рівнем розвитку. Поряд з багатьма внутрішньо-сімейними факторами на рівень розвитку впливає й макросоціальна ситуація – соціальна політика держави, сімейна політика, рівень цивілізованості суспільства, місцеві умови життя самої родини. Так, сучасні західні родини в основному можуть претендувати на право перебувати в числі родин з високим рівнем розвитку: умови розвиненого капіталістичного суспільства дозволяють задовольняти потреби всіх членів родини. У соціальній роботі рівень розвитку родини є одним з основних критеріїв. Родини на низькому рівні розвитку вимагають найбільш багатобічної допомоги: юридичної, матеріально-економічної, медико-соціальної, психолого-педагогічної, соціально-організаційної. Родини з високим рівнем розвитку потребують соціальної підтримки, як правило, лише на переломних етапах свого розвитку, у зв'язку із кризовими ситуаціями сімейного життя (захворювання члена родини, його смертю, від'їздом на навчання або переїздом на інше місце проживання, втратою працездатності й т.п.). Допомога у таких випадках має свою специфіку й не розрахована на довгий термін. У родинах із середнім рівнем розвитку соціальна робота здійснюється по конкретних напрямках і залежить від того фактора неблагополуччя, який зумовив родинне складне становище. Умови її проведення більш сприятливі, ніж в родинах з низьким рівнем розвитку: родина готова до зміни звичного укладу життя, довіряє фахівцеві соціальної служби й допомагає йому у вирішенні власних проблем

Третя ознака класифікації родин – їх стаж, тривалість сімейного життя. Залежно від строку спільного проживання, родини діляться на родини молодят (перший рік шлюбу), молоді родини (до п'яти років шлюбу), зрілі (10 - 20 років шлюбу), літні (стадія «порожнього гнізда», молоді залишають старих). Такий підхід соціологів до етапів функціонування родини як соціального інституту. Для соціального працівника в цій типології важливо побачити динаміку змін у родині від її створення до припинення функціонування з природних причин або розпаду. Розглянемо деякі особливості даних типів родин, які повинні враховуватися в соціальній роботі. Для молодої родини це – міжособистісна адаптація подружжя: первинна й вторинна, розподіл соціальних ролей і освоєння різних функцій родини, адаптація до умов життєдіяльності в соціумі. Для родини середнього подружнього віку характерні проблеми взаємин подружжя на етапі першого й другого критичного періодів життєдіяльності родини, психолого-педагогічні проблеми виховання дітей, корекції поведінки батьків,

профілактика можливих відхилень у формуванні особистості дітей, потреба в стимулюванні факторів стабілізації родини.

Наступна ознака для типології родин – якість взаємин у родині. В цьому плані мова може йти про такі типи: родина благополучна, їй властиві стійкість подружніх почуттів, взаєморозуміння, суб'єктивне відчуття щастя, задоволення відносинами, сумісність характерів та інтересів подружжя, погодженість їх дій стосовно реалізації сімейних функцій; в таких родинах дуже рідко спостерігаються девіантні прояви серед дітей; родина проблемна, де взаємна задоволеність при наявності взаємодопомоги й сумісності особистісних особливостей партнерів знижується через об'єктивні труднощі (тривалі хвороби одного з подружжя, незадовільних житлових умов, матеріальних труднощів, народження дитини - інваліда, багатодітності і т.д.); родина конфліктна, яка характеризується міжособистісною несумісністю партнерів, наявністю негативних емоцій, нерозуміння, відсутністю погодженості дій від реалізації сімейних функцій; родина, що розпадається, у ній один з подружжя або вже не перебуває в родині або має намір піти з неї, і соціальні функції виконуються нею в неповному обсязі; родина, що вже розпалася, з роздільним проживанням подружжя й частково виконанням ними своїх батьківських обов'язків; родини соціально неблагополучні, дезорганізовані, із властивими для них соціальними проблемами: пияцтвом, наркоманією, кримінальністю, легковажним відношенням до виконання подружніх і батьківських обов'язків, безвідповідальним ставленням до старих членів родини, вимушеною й не планованою багатодітністю і т.п.

Долорес Карен провела дослідження [14], у ході якого було опитано 550 фахівців, що мають безпосередній контакт із родиною, і виявила деякі характеристики, властиві благополучним родинам. Згідно з результатами дослідження, в здоровій, благополучній родині члени родини: спілкуються й слухають один одного; підтримують один одного; вчаться поважати один одного; розбудовують почуття довіри; мають почуття гумору; проявляють взаємну відповідальність; вчаться розрізняти правду й неправду; присутнє сильне почуття родини з різними сімейними традиціями й звичаями; існує баланс у взаємодії між членами родини; поділяють єдину релігійну віру; поважають особисте життя кожного члена родини, дорожать заслугами членів родини; заохочуються бесіди за «круглим столом»; організують спільне дозвілля; визнають існуючі проблеми й звертаються за допомогою для їх вирішення.

Всі вищезгадані родини (крім благополучної) можна віднести до родин групи ризику. Вони перебувають ближче до розпаду, у них сильніше страждають діти, тобто дитина перебуває в середовищі ризику. До групи ризику можна віднести: родини матерів і батьків, що перебували колись під опікою; родини після розлучення, розлучені матері й батьки з дітьми; родини з повторним шлюбом, з мачухою або вітчимою; родини з насильством над дітьми; родини з агресивними неповнолітніми; бідні родини; родини безробітних; родини, в яких є діти з обмеженими можливостями.

Розглянемо психолого-педагогічні характеристики моделей родин

групи ризику.

Родини матерів і батьків, що перебували під опікою. Дослідження, проведені групою західних фахівців, підтвердили припущення, що ті, хто в дитинстві перебував під опікою, але не у власних родин, зазнають додаткових труднощів, коли самі стають батьками. Результати, отримані при порівнянні груп жінок приблизно одного віку й соціального стану, показали, що в матерів, які в дитинстві перебували під опікою, імовірність виникнення проблем у реалізації батьківських функцій у два рази вище. Зокрема, вони не вміли виразити теплі почуття стосовно своїх дітей, не відчували їх страждань, не гралися з дітьми. Їм складніше, ніж матерям, які росли в родин, навчити своїх дітей дисципліні.

Родини після розлучення. З погляду системної теорії, розлучення означає не розпад родини, а зміна в сімейній рівновазі (порушення в сімейній структурі), у результаті якого виникає нова сімейна система відносин. У процесі зміни одна частина родини зазвичай відчуває більший дискомфорт, переживання, ніж інша. Усі члени старої родини можуть продовжувати (і часто продовжують) відіграти важливі ролі при утворенні нових сімейних форм, а колишнє подружжя може виконувати рівноцінні ролі як батьки. Що стосується структури родини, то тут відбуваються радикальні зміни, а це завжди означає втрати, навіть якщо нова структура, в остаточному результаті, буде кращою, ніж стара. Два аспекти цього процесу повинні бути враховані фахівцем із професійної точки зору: перший – збереження поняття цілісності родини, другий – втрата форми або структури, яка неминуче повинна бути заповнена.

Проблема виживання родини в цей період тісно пов'язана із проблемою її реорганізації в родину з одним із батьків. Хезерингтон і ін. [15] відзначають зниження батьківської компетентності в період, який настає безпосередньо після розлучення, і зростання агресивності матерів, аж до вимоги ізолювати дітей від батька. Що стосується проблеми відносин розлучених батьків з дітьми, тут багато чого залежить від того з ким залишилася дитина. Якщо вона залишилася в матері, зв'язки між дитиною і батьком послаблюються, авторитет останнього неминуче падає. Якщо дитина залишається з батьком, вона може підсвідомо мстити йому за руйноване життя. Жорстоке або несправедливе ставлення до дитини погіршує й без того напружені відносини, сприяє виникненню девіантних проявів.

Однак, наявність одного номінального батька не завжди розглядається як негативний фактор для розвитку дитини. Цікавою щодо цього є думка Маріанни Уолтер, фахівця із сімейної терапії [16]. Вона вважає, що дана форма родини може бути цілком життєздатна. Зокрема, якщо функції влади й виховання перебувають у віданні однієї людини, то менше причин для розбіжності з приводу їх реалізації. Дослідниця також підкреслює цінність неповної родини з погляду наявності можливості більш тісного співробітництва членів родини і їх відповідальності один за одного.

Можливо, в чомусь дослідниця має рацію, проте в цілому погодитися з її ідеєю досить важко, оскільки негативних аспектів функціонування

неповної родини, на нашу думку, більше, ніж позитивних.

Родини в повторних шлюбах, з мачухою або вітчимом. Повторний шлюб досить часто стає причиною криз у родині. У родині знову з'являються два батьки, але результати цієї події не рівноцінні результатам першого шлюбу, і нова сімейна структура не повинна розглядатися як аналог попередньої структури. Родини з мачухою або вітчимом, як група, мають деякі структурні відмінності від родин першого шлюбу, які самі родини не зауважують, або свідомо ігнорують. Меддокс [17] звертає увагу на небажання подружжя, що вступили в другий шлюб, розповісти про те, як виникла їхня родина, а також на розповсюджену в суспільстві тенденцію приховувати факт повторного одруження. Знання, що така тенденція існує, дуже важливо для фахівця. Розуміючи відмінності між родинами першого й другого шлюбу, фахівець легше розбереться проблемах, які виникли.

Дослідження родин, заснованих у результаті другого шлюбу, виявило наявність деяких типових структурних особливостей, які фактично й становили ті проблеми, з якими родини зверталися до фахівців. Вони пов'язані із взаєминами з чужими дітьми, які складаються не просто і ще більш ускладнюються з появою нових, спільних дітей, а також із взаєминами дітей одного з батьків, який покинув родину. Подарунки другого батька часто не визнаються, контакти короткочасні, неглибокі, будуються або на матеріальній основі, або на антагонізмі двох батьків. Багато проблем, що виникають у новостворених родинах, відображають реальну дійсність, у яку потрапляють члени родини, на відміну від очікувань, які були зв'язані у них з новим шлюбом, зокрема, впевненістю, що в новому шлюбі вони не будуть допускати минулих помилок. Фахівцеві часто доводиться мати справу із ситуацією, коли виникає страх, що повториться старе, коли дитина намагається забрати на себе частину обов'язків дорослих, коли виникає необхідність установити нові границі взаємодії й нові відносини.

Родини з проявами насильства над дітьми. У деяких родинах проявляється насильство над дітьми, як моральне, так і фізичне, в тому числі з нанесенням тілесних ушкоджень. Фахівцям дуже важливо зрозуміти позицію батька, який жорстоко поводить з дітьми, неадекватно ставиться до виконання батьківських функцій, що вимагає втручання фахівця відповідної служби. [18, с.187-189; 19] У деяких випадках батьки карають дитину, помилково вважаючи, що вона вже достатньо доросла, щоб усвідомлювати свої негативні вчинки. Західні дослідники виявили відмінності між батьками, які нормально поведуться з дітьми і які регулярно наносять їм тілесні ушкодження. Найбільший відсоток батьків у групі ризику живе в містах. Це зазвичай молоде подружжя, що не мало достатнього життєвого досвіду й схильне до агресивності як прийнятної форми взаємодії з навколишнім світом [20, с.131-140], часто – це ранній шлюб, є проблеми з житлом, роботою.

Родини з агресивними підлітками дітьми. Відомий учений М. Раттер [21], в процесі вивчення агресивності неповнолітніх встановив, що вона може проявлятися в будь-якому віці, проте найчастіше має місце в підлітковому

віці, що пов'язано з проблемою дорослішання, а також нервовими потрясіннями, стресами, депресією, відрахуванням підлітків зі школи.

Фаррінгтон та його колеги [22, с.73-94] досліджували історії родин з агресивними неповнолітніми протягом 14 років, з семирічного до двадцятирічного віку. Злочини із проявами жорстокості, скоєні підлітками, мали тісний зв'язок з такими явищами, як занадто суворе ставлення батьків до дітей й строгі покарання, кримінальність батьків, слабкий батьківський нагляд, розлучення, низькі показники розумового розвитку підлітка. Молоді правопорушники, що не проявляли жорстокість, найчастіше не зазнали впливу зазначених факторів. Агресивність у хлопчиків починала проявлятися ще у восьмирічному віці, їх шкільні товариші характеризували їх негативно. Дисгармонія у взаєминах батьків була провісником агресивної поведінки підлітка. Зазначені роботи демонструють, що сімейні фактори, пов'язані з порушеннями психологічного характеру, присутні в житті дитини вже з раннього віку. Це має велике значення для правоохоронних і освітніх служб, а також для служб соціальної допомоги в тих численних випадках, коли держава зустрічається з ростом агресивності, про що свідчить загальна практика й стан справ у психіатричних клініках і школах.

Бідні родини. Сьогодні немає точних надійних даних про те, чи існує явна залежність між безробіттям і розпадом родини. Однак є деякі дослідження, у яких розглядається вплив безробіття на взаємини в родині [23 – 27]. Так, зокрема, Комаровскі виявила, що члени родини, які дружно жили в мирі і згоді до втрати роботи, зближаються, а ті, у яких уже існували труднощі у відносинах, навпаки, починають віддалятися один від одного [23].

Проте бідність все ж багато в чому негативно впливає на дітей, наприклад, серед бідних дітей підвищується відсоток захворювання й госпіталізації, порушень сну, нещасних випадків [27]. У дітей з бідних родин немає можливості для повноцінного всебічного розвитку, спілкування, часто коло їх друзів дуже обмежене, зазвичай вони спілкуються і товаришують з дітьми з таких же бідних родин. Вони не мають достатньо іграшок, книг, техніки, мобільних телефонів, гарного одягу тощо. Іноді ці діти піддаються стигматизації в школі. Все це аж ніяк не може позитивно вплинути на формування особистості.

Безперечно, поряд з переліченими типами родин можуть існувати й проміжні моделі родин, і родини, що перебувають у русі від одного якісного рівня взаємин до іншого. Опираючись на наявні в його розпорядженні засоби й методи вивчення соціально-психологічних характеристик родини, соціальний працівник зможе виявити існуючий рівень відносин і знайти оптимальний стиль взаємодії із клієнтом і членами його родини.

П'ятим критерієм для класифікації родин є кількість дітей у родині. Родини зі стажем подружнього життя до 10 років, які не мають дітей, називаються інфертильними, або бездітними. Інші типи родин: одnodітні, малодітні (1-2 дітей) і багатодітні.

Залежно від кількості дітей у родині складаються й взаємовідносини

між членами родини, мікроклімат і спосіб життя. Соціальний працівник повинен зважати на цей фактор й шукати адекватні способи впливу на ситуацію в родині. Так, для бездітної родини часто характерна наявність комплексу «неповноцінності», загострення різних девіантних проявів, конфлікти в стосунках.

Малодітну родину, особливо з однією дитиною, характеризують проблеми внутрішньо сімейного спілкування, наявність егоцентричних якостей у дитини, проблеми авторитету й лідерства подружжя, можливі розбіжності у поглядах на виховання.

Особливості багатодітної родини пов'язані з нестабільністю статусу, матеріальними труднощами, браком часу для виховання дітей (іноді соціальні служби стикаються з бездоглядністю дітей в багатодітній родині), неможливістю працевлаштування матері. В таких родинах часто, хоч і не завжди, створюються сприятливі умови для розвитку девіантної поведінки неповнолітніх.

Для соціально-педагогічної роботи важливою є й така ознака як однорідність соціального складу родини. Згідно з цим, родини діляться на соціально однорідні (гомогенні) і соціально неоднорідні (гетерогенні). Тут мається на увазі культурний і професійний аспекти шлюбних відносин. Дослідження тенденцій у розвитку сімейно-шлюбних відносин у США дозволили фахівцям зробити висновок, що шлюб в США, як і в інших країнах світу, стає більш гетерогенним. Зростає тенденція до відкритості, тобто до одруження людей, що належать до різних соціальних, етнічних, расових і релігійних груп» [28 – 31, с.103-121]. Яскравим підтвердженням цьому є, наприклад, шлюб британського принца Гаррі з американською актрисою Меган Маркл. Для гетерогенних родин, труднощі можуть бути пов'язані із проблемою невідповідності потреб, насамперед, інтелектуальних, з авторитетом і лідерством у родині, з потенційною конфліктністю у взаєминах подружжя, у розбіжностях у методах виховання дітей, зі складністю узгодження сімейних цілей і шляхів їх реалізації, налагодження стосунків з ріднею.

Наступний критерій – умови сімейного життя. Він дає можливість розрізняти родини сільські й міські, ті, що живуть разом і на відстані (дискантні – моряків, геологів, спортсменів, артистів, космонавтів та ін.), проживають у власних будинках, квартирах, котеджах, на фермах і разом із сусідами в одній квартирі або знімають житлоплощу, мають кімнату в гуртожитку. Поза цим фактором не можна уявити собі уклад життя, самооцінку родини, її зв'язки. Безперечно, цей фактор теж впливає на відносини в родині, позначається на вихованні дітей.

Ще один важливий критерій класифікації родин – національний склад родини. За цією ознакою родини діляться на мононаціональні (однорідні) і інтернаціональні (змішані). В зв'язку з глобалізацією, все частішими стають випадки створення інтернаціональних родин. В таких родинах теж можуть виникати труднощі внаслідок різниці у звичаях, традиціях, світогляді, можливо, необхідністю комусь із подружжя переїжджати в чужу для нього

країну і адаптуватися там.

Усі названі критерії тісно пов'язані між собою, взаємозалежні. Так, від складу родини залежить рівень розвитку сімейної групи, число дітей у родині й тип верховенства. Стаж сімейного життя міняє якості взаємин у родині між чоловіками і жінками, між батьками й дітьми. Тісно зв'язані критерії якості сімейному життю й однорідності соціального складу. Національний склад родини визначає тип верховенства в родині і якість взаємин подружжя.

Поряд з наведеною вище класифікацією, в американській науковій літературі зустрічаються класифікації специфічних сімейних форм. Так, Робінсон, пропонує власну класифікацію сімейних форм, з якими можуть зустрітися соціальні працівники [32]. Це родина з прийомними батьками, родина, що взяла на виховання дитину і підтримує зв'язок з рідною родиною, родина, що взяла на виховання дитину, але контакти з рідною родиною не підтримуються та ін. Сьогодні в США існують також родини лесбіянок, геїв тощо. Це специфічні родини, їх небагато, але в деяких з них виховуються діти, тому вони теж повинні бути в полі зору соціальних служб.

Отже, підводячи підсумки, слід зазначити, що об'єктом соціально-педагогічних впливів родина виступає в тому випадку, коли зусилля соціальних служб направляються на нейтралізацію її негативних впливів на дітей, перебудову відносин у родині, створення основ формування соціально-значимих цінностей. Це можуть бути родини різних типів, але, як би вони не характеризувалися, індивіду має бути добре в родині, незалежно від її соціальних або психологічних особливостей.

Сьогодні в числі пріоритетних напрямків роботи соціальних служб, що працюють заради родини, є більш широкі, глобального характеру, так і вузькі, націлені на конкретні завдання. Це, зокрема: утвердження сімейних цінностей, захист інтересів усіх членів родини й усіх типів сімей; забезпечення оптимальних умов життєдіяльності родини; здійснення спеціальних заходів для соціально-економічної підтримки бідних родин (з утриманнями, інвалідами, старими, багатодітних, неповних сімей, молодих батьків); підтримка родин, членам яких важко поєднувати сімейні і професійні обов'язки; розробка ефективної податкової політики в інтересах родини, надання сприяння родині в організації домашнього господарства; створення системи соціальної допомоги родинам (юридичної, економічної, психологічної, інформаційної та ін.; організація підготовки відповідних фахівців; реалізація програм планування родини; здійснення соціального й медичного захисту материнства й дитинства до народження дитини і післяпологовий період; сприяння повноцінному психічному й фізичному розвитку дітей, їх підготовка до створення в майбутньому власних сімей; попередження насильства в родині; надання допомоги родинам наркоманів, алкоголіків, злочинців, агресивних людей; забезпечення позитивного інформаційного простору родини.

На думку американського вченого М. Пейна, у повсякденній практиці соціальної роботи в США слід розрізняти два напрямки. Перший з них пов'язаний з відносно рутинним наданням соціальних послуг, що

відповідають законодавчим, політичним і організаційним вимогам у межах офіційно затверджених програм соціальної допомоги. Тут люди звертаються за порадою або за конкретною послугою. І в цьому випадку найчастіше потрібна тільки певна послідовність дій. Інший напрямок соціальної роботи пов'язаний з вирішенням психолого-педагогічних і терапевтичних завдань. У межах різних спеціалізованих агентств, соціальні працівники можуть надавати різного роду психологічну і педагогічну допомогу тим родинам, чії труднощі не можуть бути вирішені в процесі забезпечення традиційними щоденними послугами.

Психолого-педагогічні завдання актуалізуються в тих випадках, коли соціальний працівник звертається до проблем: 1) у внутрішньо-сімейних, дитячо-батьківських і подружніх відносинах; 2) поведінки дитини в школі і вдома; 3) девіантної поведінки неповнолітніх; 4) поведінки осіб з різними емоційними розладами; 5) планування майбутнього й вибору життєвого шляху неповнолітніми; 6) виникнення труднощів у соціальному середовищі членів родини, коли потрібні активні дії соціального працівника від його імені [33].

Отже, коли мова йде про соціально-педагогічну роботу з родиною, слід мати на увазі діяльність, спрямовану в першу чергу на розв'язок психолого-педагогічних завдань.

Вивчення особливостей соціально-педагогічної роботи з родиною в США дає можливість визначити деякі функції (діагностичну, прогностичну, правозахисну, організаційну, профілактичну, соціально-медичну, соціально-педагогічну, психологічну, соціально-побутову, комунікативну), які соціальний працівник реалізує в процесі втручання.

Термін «втручання» (intervention) зазвичай вживається в науковій соціально-педагогічній літературі для опису тих видів діяльності, які ініціюються на прохання клієнта або його оточення й у співробітництві з ним або іншими особами, що несуть відповідальність за ті або інші умови соціального функціонування клієнта, у відповідь на певну проблемну ситуацію. Втручання – це активна, цілеспрямована, спланована участь клієнта й соціального працівника на всіх етапах процесу роботи.

Функція може бути охарактеризована як певний обов'язок, завдання або діяльність, зв'язана зі специфічною професійною роллю.

Розглянемо основні функції, які виконують соціальні працівники в роботі з родиною в США. [34, с.8-9; 35, с.11-118].

Діагностична функція реалізується при вивченні особливостей родини, становища кожної конкретної особистості в родині, ступеня й спрямованості впливу на них мікросередовища, а також при постановці «соціального діагнозу».

Соціальний діагноз – це прагнення досягти як можна більш точного розуміння і усвідомлення соціальної ситуації й особистості клієнта в контексті його соціальних потреб і потреб у відношенні до інших людей, від яких клієнт залежить і які залежать від нього, а також у відношенні до всіх соціальних інститутів.

Початковий етап втручання передбачає оцінку й аналіз сімейного функціонування. При цьому американські фахівці досліджують такі компоненти сімейної системи, як зовнішні і внутрішні межі сімейної системи, структура поділу влади й відповідальності в родині, процес прийняття рішень, сімейні цілі, сімейні «міфи», стиль спілкування в родині, сила родини, життєвий цикл родини, а також сімейну ситуацію. Оцінка родини повинна проводитися з урахуванням національної приналежності, сексуальної орієнтації й типу родини. При роботі з родиною важливим є також визначення насущних потреб родини в таких сферах, як медичне обслуговування, фінансова допомога, допомога в пошуку роботи для основного годувальника, забезпечення денного догляду за дітьми й т.п. При цьому фахівець повинен враховувати той факт, що діапазон цих потреб може розповсюджуватися від основних потреб, пов'язаних з виживанням, до турботи про самовираження членів родини й групуватися навколо різних рівнів функціонування родини, які визначаються гострою потребою даного періоду часу. До основного рівня функціонування родини відносяться такі елементарні потреби для виживання як наявність їжі, притулку, захищеності, безпеки, працевлаштування та ін. Більш високий рівень пов'язаний з потребами в багатстві, гідному рівні життя, духовному плані тощо.

Основні принципи діагностики в процесі соціальної роботи з родиною можна сформулювати наступним чином:

1) Діагностика повинна бути спрямована на диференційоване, індивідуалізоване й точне визначення й оцінку проблеми, ситуації клієнта, у комплексі всіх чинників.

2) Вивчення минулого повинно завжди співвідноситися з вивченням сьогодення.

3) Соціальне вивчення проводиться таким чином, щоб стати основою цілеспрямованого й спланованого соціального втручання.

Діагностика в соціальній роботі – це одночасно процес і результат роботи соціального працівника з клієнтом. Важливою умовою є залучення клієнта в сам процес діагностики. Це означає необхідність тримати клієнта в курсі всіх дій, усього циклу збору інформації, результатів діагностичних процедур.

З вищесказаного випливає, що від професіоналізму соціального працівника при реалізації діагностичної функції на початковому етапі втручання багато в чому залежить успіх усього процесу надання допомоги родині.

Прогностична функція соціального працівника полягає в прогнозуванні розвитку подій, процесів, що відбуваються в родині, суспільстві й формування певних моделей соціальної поведінки.

Аналіз ситуації в конкретній родині, віднесення її до певної категорії родин, врахування можливостей і потреб соціального середовища дає можливість визначити образ, модель родини, створити прогноз її розвитку для певного періоду часу. У період дестабілізації родини й суспільства завдання соціального працівника – визначити чинники, що сприяють

розвитку родини при будь-якій суспільно-історичній ситуації. Отже, для розв'язку поставленого завдання фахівцям необхідно вивчити закономірності розвитку природи й суспільства, опанувати системою знань про взаємозв'язки фізичного, психічного й соціального здоров'я людини, родини й суспільства в цілому, усвідомлення своєї діяльності як особливої соціокультурної практики, що забезпечує передачу культури від покоління до покоління.

Правозахисна функція соціального працівника здійснюється при використанні законів для підтримки родини, для захисту прав її членів. Вона передбачає використання всього комплексу законів і правових норм, спрямованих на надання допомоги, підтримку й захист родини.

Організаційна функція полягає в тому, щоб сприяти організації соціальних служб на підприємствах і за місцем проживання, залучати до їхньої роботи громадськість і спрямовувати їх діяльність на надання різних видів допомоги й соціальних послуг родині. Крім того, соціальний працівник організує дії клієнта з метою вирішення його проблем. Ці дії можуть бути спрямовані як на внутрішні, так і на зовнішні для родини чинники. Так, фахівець соціальної служби залучає професіоналів у певних галузях соціальної практики, визначаючи нормативно-правову базу розв'язку проблемної ситуації, уточнюючи права й обов'язки ланок соціальної допомоги, завдання на кожному етапі соціальної підтримки родини.

Профілактична (або соціально-терапевтична) функція включає різні механізми попередження й подолання негативних явищ, організує надання допомоги нужденним родинам. Вона дає можливість передбачити й реалізувати соціально-правову, юридичну, психологічну, соціально-медичну, педагогічну, психолого-терапевтичну, медичну, юридичну й іншу допомогу проблемним родинам, забезпечити захист прав родини, жінок, підлітків дітей, особливо тих, які мають певні порушення у розвитку, особливі навчальні потреби. Дана функція в такий спосіб спрямована не тільки на надання різноманітної допомоги й підтримки недостатньо захищеним родинам, але й на попередження негативних наслідків поведінки окремих членів родини, зокрема неповнолітніх з девіантною поведінкою, вчинення ними протиправних дій, аморальних вчинків.

Соціально-медична функція соціального працівника реалізується в процесі організації роботи з формування здорового способу життя, профілактики захворювань, зокрема, попередження зловживання алкоголем, наркотиками, іншими психоактивними речовинами, а також в сприянні підготовки молоді до сімейного життя,

Соціально-педагогічна функція полягає у виявленні інтересів і потреб людей у різних видах діяльності (навчальній, культурній, спортивній, оздоровчій, художній творчості, організації продуктивного дозвілля) і залученні до роботи з ними різних установ, спільнот тощо. Педагогічний вплив на родину може відбуватися в кількох напрямках: 1) навчання клієнтів, передача їм необхідного обсягу знань, умінь і навичок, здатних стати основою для подальшого самостійного вирішення родинною своїх проблем; 2)

виховання, яке здійснюється в процесі ефективного впливу на особистість, у результаті якого міняються її якості, риси, властивості, погляди й позиції, а також ставлення до життя й до людей, способи поведінки в суспільстві.

Психологічна функція здійснюється при консультуванні членів родини з питань міжособистісних, внутрішньо-сімейних відносин, сприяє соціальній адаптації особистості, надає допомогу в соціальній адаптації всім, хто цього потребує.

Соціально-побутова функція сприяє в наданні необхідної допомоги й підтримки різним категоріям родин (родинам з інвалідами, молодим родинам, родинам «групи ризику» і т.д.)

Комунікативна функція має своєю метою встановити контакт із членами родини, організувати обмін інформацією, розробити єдину стратегію взаємодії, сприймання й розуміння іншої людини. Комунікація соціального працівника й клієнта – процес багаторівневий, який має кілька фаз: докомунікативну, коли необхідно підготуватися до бесіди, зібрати необхідні матеріали, представити хід ведення розмови; комунікативну, коли йде збір інформації і її аналіз; посткомунікативну, у процесі якої проблема клієнта через соціального працівника передається вверх по спіралі й знаходить своє вирішення у відповідних державних органах.

У процесі взаємодії з родиною важливим є дотримання соціальним працівником низки певних принципів. Принципи – це ті основні вимоги, які повинні пред'являтися до змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з родиною. Серед них:

«Принцип гуманізму», який передбачає розгляд людини як вищої мети суспільного розвитку, в процесі якого забезпечується реалізація її потенціалу в соціально-економічному і духовному житті. В основі принципу лежить ідея здатності людини й суспільства змінюватися. Родина являє собою структуру динамічну й рухливу, яка здатна розвиватися й мінятися в кращу сторону під впливом соціально-економічних умов, життєвого досвіду.

«Принцип об'єктивності», який розуміється як мінімум у двох значеннях. У широкому значенні – це вивчення закономірностей, які закладені в об'єкті, незалежно від суб'єктивного до нього ставлення; у вузькому значенні – це сприйняття ситуації кожної родини поза власними ілюзіями й упередженнями, не абсолютизуючи власний сімейний досвід.

«Принцип системності» полягає в тому, що, оскільки родина є органічною єдністю, що становить складну систему структурних елементів і функціональних взаємодій, усі її елементи взаємозалежні між собою. Вплив на який-небудь елемент викликає ефект у системі в цілому й інших елементах.

«Принцип родиноцентризму» вимагає, щоб при соціальній підтримці інтереси родини завжди перебували на першому місці, маючи пріоритет перед правами суспільства, держави або якої-небудь групи.

«Принцип толерантності» полягає в професійній стриманості, витримці, терплячості й відсутності осуду расових, національних, релігійних, особистісних і поведінкових особливостей особистості, що відрізняються від

звичайного стереотипу, від загальних норм.

«Принцип позитивного образу родини», в основі якого лежить розуміння інституту сім'ї як надзвичайно важливого природного середовища, необхідного для формування особистості.

Грамотне використання цих принципів в соціальній роботі сприяє формуванню потреби в прийнятті допомоги й активізації ролі родини у вирішенні власних проблем.

У США до фахівців, які працюють з родиною, крім соціальних працівників і соціальних педагогів, відносяться також сімейні терапевти. Ці фахівці повинні мати як мінімум ступінь магістра. Сімейні терапевти в США можуть бути представниками таких суміжних із соціальною роботою професій, як психологія, психіатрія, медицина, консультування й більшість із них одержують ступінь магістра по програмах, акредитованих Американською Асоціацією сімейної терапії (American Association for Marriage and Family Therapy). Сімейні терапевти є представниками практичного напрямку в соціальній роботі й концентруються на поліпшенні міжособистісних відносин між членами родини. Ціль їх діяльності – допомога родині, що має тимчасові труднощі в той чи інший період життєвого циклу. Соціальний працівник використовує при цьому весь свій досвід, щоб зміцнити, а не зруйнувати існуючу модель родини. У тих випадках, коли криза веде до розкриття більш глибоких, тривалих по своєму вирішенню проблем, робота з підтримки родини полягає в тому, щоб допомогти родині визначити реальні проблеми й створити робочі відносини таким чином, щоб родина розглядала допомогу професіоналів позитивно, а потім застосувати традиційну форму довготривалого впливу – сімейну терапію [36; 37].

Діяльність соціальних працівників загального профілю передбачає вивчення взаємин у родині, але з орієнтацією головним чином на взаємодію між родиною як клітиною суспільства і її зовнішнім соціальним оточенням, включаючи доступ до фінансових, матеріальних, освітніх, юридичних та інших ресурсів. Вони здійснюють надання родинам різного роду послуг, зв'язаних зі специфікою агентств. Так, у Дитячих соціальних службах, соціальні працівники працюють із родинами протягом певного часу, допомагаючи батькам збільшити їхній досвід з виховання дітей, а також більш ефективно справлятися із труднощами, пов'язаними з виконанням батьківських функцій. У лікарні, соціальний працівник може працювати і членами родини, допомагаючи їм змиритися із хворобою своїх рідних, пристосуватися до хвороби, подолати розпач. Шкільний соціальний працівник може виконувати роботу з родиною, яка полягає в тому, щоб допомогти батькам і підліткам справлятися із серйозними шкільними проблемами. Поряд із соціальними працівниками частина персоналу, задіяного в роботі з родинами, складається з парапрофесіоналів, тобто людей, які працюють асистентами й помічниками соціальних працівників і виконують частину їх функцій. Вони не навчалися в професійній школі й не входять, наприклад, у Національну асоціацію працівників соціального

забезпечення – провідну професійну лігу США. Це фахівці початкових рівнів.

Отже, в США проводиться значна соціально-педагогічна робота з родиною, яка спрямована на організацію партнерської взаємодії з різними типами сімей у забезпеченні ефективного виховання дітей, профілактики девіантної поведінки. Вона забезпечується соціальними працівниками в тісній взаємодії з педагогами і психологами та представниками інших суспільних інститутів.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ І ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З РОДИНОЮ

Історично в США одержали розвиток три методи соціальної роботи, які стали класичними: індивідуальна, групова й общинна. Ці ж методи використовуються і в роботі з родиною. При цьому метод розуміється не як операційний спосіб досягнення конкретної мети, а як цілеспрямована, організована взаємодія між соціальним працівником і клієнтом, обумовлена головним чином, кількісними характеристиками системи, з якою має справу соціальний працівник.

Індивідуальна соціальна робота, або робота з випадком (social case work) може визначатися як напрямок, вид практики, який використовується соціальними працівниками для допомоги індивідам і родинам у вирішенні психологічних, міжособистісних, соціальних, економічних проблем шляхом особистої взаємодії із клієнтом. У літературі даний метод часто ідентифікують із клінічною соціальною роботою. Це один з найбільш поширених методів соціально-педагогічної роботи, основною формою якого є надання соціальної допомоги й консультивання родин на пролонгованій основі або консультивання в кризовій ситуації.

Групова соціальна робота (social group / уогк) – метод роботи, який використовується з метою надання клієнтові допомоги через передачу групового досвіду для розвитку його фізичного й духовного потенціалу, формування соціальної поведінки.

Общинна соціальна робота (community organization) передбачає об'єднання дій людей, зв'язаних територіальною близькістю, загальною складною ситуацією, які бажають позбутися труднощів, важкого становища за допомогою спільного планування й проведення певних заходів, використовуючи всі соціально-педагогічні й соціально-психологічні форми і методи роботи.

Ознайомлення з американською системою соціального захисту родини й дітей дає можливість виділити дві основні групи послуг, орієнтованих на надання соціально-педагогічної допомоги родині: «послуги вдома» (In-home Services) і «послуги поза домом» (Out-home Services).[38].

Послуги вдома надаються родині, з метою допомоги її членам у

їхньому прагненні жити більш комфортно, гармонійно й безпечно у своїй власній родині. Ці послуги є профілактичними за своєю спрямованістю. Незважаючи на те, що деякі з них (наприклад, денний догляд за дитиною) можуть надаватися поза домом, проте, вони входять у дану групу, тому що мають єдину мету - зберегти родину як важливу частину суспільства. Послуги вдома містять наступні види й форми соціальної допомоги: фінансову допомогу; послуги з опорою на потенціал родини (Family-Based Services); послуги із захисту родини; сімейну терапію; денний догляд; хоммейкер сервіс («homemaker services»); навчання сімейному життю.

Фінансова допомога родинам у США надається в рамках державної сімейної політики, головною метою й цінністю якої є добробут родин.

У США сімейна політика не здійснюється в загальнонаціональному масштабі. У ній не можна визначити загальні цілі, і офіційно вона не проголошена урядом. У США фактично існує не одна, а багато «політик», орієнтованих на забезпечення різноманітних форм функціонування родин.

Так, Ціммерман визначає сімейну політику як «концептуальний термін для позначення всіх державних дій, безпосередньо або опосередковано спрямованих на підтримку родини, або особистості окремого члена родини у її сімейних ролях» [39]. Таким чином, робиться висновок, що для Сполучених Штатів характерним є широке розуміння сімейної політики і ролі уряду в підтримці стабільності функціонування родини і виконанні сімейних ролей кожним членом родини.

Власне, система соціальної допомоги родині в США включає кілька великих і безліч дрібних програм. По каналах цих програм особи, що живуть у бідності, одержують грошову допомогу, продовольчу допомогу, субсидоване житло, допомогу для одержання освіти, професійної підготовки і т.д. Право на одержання соціальної допомоги по різних програмах мають ті, хто живе нижче офіційно встановленого рівня бідності. Таких в Америці налічується близько 12-15% населення. При цьому необхідно враховувати своєрідний зміст поняття «бідності по-американськи». Так, згідно статистики, майже половина родин, що офіційно визнаються бідними, володіють власними будинками, мають дешевий автомобіль.

Однією з основних федерально-штатних програм соціальної допомоги є Програма допомоги родинам з дітьми на утриманні.

Фінансування даної програми здійснюється федеральним урядом на паритетних засадах зі штатами, приблизно 50% на 50%. У рамках даної програми одержують допомогу одинокі матері, або родичі, які виховують дітей, якщо з певних причин цього не можуть робити батьки. Допомога родині має комплексний характер. Така родина, крім грошової допомоги, має право на одержання продовольчих талонів (існує спеціальна Програма продовольчих талонів), діти шкільного віку одержують безкоштовне харчування (Програма шкільних сніданків), родина одержує медичну допомогу по програмі «Медикейд», приблизно чверть родин, що одержують допомогу на дітей, користуються субсидованим житлом.

Наступний вид послуг, «Послуги з опорою на потенціал родини», був

уведений у США Федеральним Законом з підтримки добробуту дітей. Вони містять «послуги зі збереження родини» і «послуги з підтримки родини», які надаються для збереження цілісної, здорової і безпечної родини з використанням її власного потенціалу, врахування її можливостей і здатностей, опори на те позитивне, що є в родині.

«Послуги зі збереження родини» надаються родинам, у яких відсутній належний догляд за дитиною, а також у випадках внутрішньої сімейної жорстокості, коли здоров'я дітей перебуває під загрозою, і вони можуть бути вилучені з родини. Соціальний працівник або соціальна міждисциплінарна команда можуть проводити в будинку таких родин близько 8-10 годин у тиждень, з метою забезпечення безпечного перебування дітей у їхніх власних родинах. Тривалість такого періоду може бути від 3 тижнів до 3 місяців. Цілодобово діють служби невідкладної допомоги.

У випадку тимчасового вилучення дітей з родини ці послуги відновлюються після повернення в родину. Служби збереження родини надають також послуги з тимчасового працевлаштування батьків.

«Послуги з підтримки родини» мають своєю метою зміцнювати силу й стабільність усіх типів родин, як біологічних, так прийомних, розширених і т.п. Дані послуги є за своєю природою довготривалими і включають візити додому, роботу з родиною з метою запобігання або вирішення різних сімейних проблем, створення батьківських груп підтримки, навчання досвіду батьківства, а також надання тимчасового працевлаштування батькам. Ці послуги надаються в Центрах з підтримки родини (Family support centers), а також у традиційних державних й приватних агентствах. Дані установи пропонують програми, спрямовані на підтримку родин різного типу в різних життєвих ситуаціях. При цьому соціальні працівники використовують різноманітні форми й методи роботи.

Важливою формою надання допомоги родині, яка опинилася в складній ситуації, є консультивання [40-42]. У практиці соціально-педагогічної роботи з родиною консультиційні послуги займають особливе місце. Найбільш типові випадки консультивання: дородовий період; конфлікти між чоловіком і дружиною; взаємини між дітьми й батьками.

Ці послуги надаються в США в Центрах сімейної терапії, робота яких має переважно психолого-педагогічний характер. Мета цієї роботи – допомогти родинам, у яких проблеми взаємин привели до серйозних порушень у поведінці й комунікації у дітей або самих батьків. До завдань психолого-педагогічної консультиції відносяться: сприяння клієнтові в пошуку шляхів позитивного розв'язку його складних сімейних проблем, поповнення його знань у вирішенні конфліктних ситуацій, допомога батькам і дітям у виявленні психогенних відхилень і виборі адекватної ситуації норми поведінки, надання індивідуальних рекомендацій стосовно методів контролю й саморегуляції емоційного стану особистості, допомога родинам із проблем внутрішньої сімейної адаптації й адаптації до нового для них соціального середовища, розробка критеріїв оцінки індивідуально-психологічних особливостей дітей, корекція взаємовідношенні дорослих, дітей і

мікрооточення і т.д.

У соціальній роботі із дружною й згуртованою родиною, що переживає тимчасові труднощі, ефективний метод використання групової думки. Ситуації, у яких доцільно звертатися за підтримкою групової думки, можуть бути пов'язані із прийняттям важливого для особистості рішення – укладення шлюбу або його розірвання, зміни місця навчання або роботи, від'їзду на нове місце проживання, удочеріння або всиновлення, народження дитини і т.д. Однак, використовувати цей метод фахівець може лише в певних випадках, враховуючи індивідуально-психологічні особливості членів родини, атмосферу в родині і її підготовленість до правильного розміщення акцентів при вирішенні проблем окремих особистостей.

Сьогодні часто соціальні працівники в роботі з родиною вдаються до методу фотографування, кінозйомки, відео- й звукозапису, особливо тоді, коли потрібно одержати дані, виявлення яких неможливо без допомоги апаратури, коли застосування технічних засобів органічно входить у методику дослідження.

Ефективний результат у соціально-педагогічній роботі з родинами дає залучення громади, окрема, включення в неї волонтерів із числа благополучних, «здорових» родин. Активізація власного потенціалу «здорової» родини дозволяє не тільки стабілізувати й розбудувати родину, але і представляє приклад для наслідування іншим типам родин. Використання «здорової» родини в роботі з родинами груп ризику також дозволяє одержати значний ефект у стабілізації життєдіяльності родин кризових категорій. Прикладом включення таких родин у діяльність соціальних служб є існуюча в США оригінальна модель роботи з родиною, яка називається контактною. Суть даної програми полягає в тому, що конкретний фахівець із соціальної роботи в інтересах родини, з якою він працює, підбирає для неї таку родину, з якою вона могла б підтримувати довготривалі дружні контакти. Контактні родини – це родини, що приходять на допомогу іншій родині, яка має певні проблеми. Наприклад, серед клієнтів соціальних служб зустрічаються родини з одним батьком, батьки з фізичними вадами, новостворені недосвідчені родини, родини, що приїхали з інших країн і мають труднощі з адаптацією, родини, які зловживають алкоголем, наркотиками, ізольовані, ведуть замкнутий спосіб життя.

Соціальний працівник підбирає контактні родини, які максимально можуть підійти конкретній проблемній родині, допомагає налагодити і підтримувати контакти, стежить за результатом. У цій формі допомоги родинам закладений важливий соціально-педагогічний зміст. По-перше, клієнт розширює рамки спілкування, найчастіше порушуючи ізоляцію всієї родини або конкретної дитини. По-друге, клієнти довідуються про життя, потреби інших людей, у тому числі й дітей, підлітків. По-третє, діти з неповних родин одержують можливість установаження контактів з іншими дорослими, мати в якості зразка для наслідування людину, яка відсутня у власній родині. По-четверте, батьки одержують шанс провести вихідні дні за своїм розсудом у той період, коли їх діти зустрічаються з дітьми з контактної

родини. По-п'яте, дитина може спостерігати поведінку інших батьків, порівнювати її з діями власного батька і матері, так само батьки спостерігають за іншими в їхніх батьківських ролях. Педагогічна місія соціального працівника не завершується добром контактної родини й контролем над цією діяльністю. Фахівець із соціальної роботи здійснює також навчання клієнтів правильним способам поведінки у власних родин, організовує групові зустрічі родин для обговорення досвіду й проблем загального й конкретного характеру. Тематика семінарів для різних груп клієнтів така: допомога жінкам, які зазнають сімейного насильства, проблеми жорстокого ставлення в родині, сімейні відносини, ризик для дітей, одностатеві відносини і т.д.

Іншою формою соціально-педагогічної роботи з родиною в США є організація дозвілля. Підтримка особистості передбачає не тільки харчування, житло, одяг, але й організацію соціокультурної роботи [43]. Організація відпочинку, спільної ігрової діяльності батьків і дітей є одним із пріоритетних напрямків практики соціально-педагогічної роботи з родиною в США. Великою популярністю в США користується національна програма «Діти й родина граються разом». Фахівцями розроблено безліч ігрових програм для родини, які є складовою частиною «педагогіки дозвілля», на яку направляються суспільні засоби з урахуванням потреб у розважальних програмах і іграх молодшого й старшого населення громади. Сімейні програми включають індивідуальні й групові сімейні заняття, відвідування вистав, видовищ, організованих громадою, усією родиною, спільну діяльність, при якій надається можливість родині долучатися до ігрової діяльності.

Цікавим прикладом реалізації даного виду послуг, є також діяльність Асоціації за благополуччя в родині (Family Wellness Associates), метою якої є навчання, стимулювання і підтримка родин, а також тих, хто з ними працює.

Навчання практичному досвіду, що дозволяє зміцнити й підтримати родини, організуються в рамках 12 - годинної програми «Досвід збереження здорових родин», представленої в шести 2-годинних зустрічах. Програма заснована на дослідженнях, які доводять, що «здорові» родини мають певні схожі моделі поведінки. Отже, основним завданням для родин є придбання практичного досвіду по створенню таких моделей. Кожна зустріч організована навколо практичного досвіду в тій або іншій сфері сімейного життя, який демонструється й закріплюється на практиці за допомогою рольових ігор, тренування, а також різноманітної діяльності з формування подібних навичок.

Родини, які є учасники програми вчаться: практичному, життєвому досвіду зміцнення, підтримки родини, методам управління своїм життям; способам розв'язання конфліктів; досвіду вирішення проблем; способам заохочення й підтримки один одного; способам досягнення дисципліни; способам продуктивної взаємодії один з одним; використанню внутрішнього потенціалу родини; альтернативам формам фізичному покаранню у вихованні дітей; досвіду розвитку самоповаги й упевненості у дітей і батьків.

Заняття проводять фахівці різного профілю (учителі, соціальні працівники, сімейні терапевти, психологи й ін.), які самі пройшли 40 - годинний курс навчання.

Свої особливості має соціальна робота з неповними родинами, які становлять близько 25% усіх родин з дітьми. Допомога неповній родині виявляється в рамках програм на рівні окремих штатів або на рівні соціально-територіальних співтовариств (комун, громад). Однак, слід відзначити, що спеціальних агентств, що займаються проблемами саме дорослої неповної родини, а не самотніх матерів - підлітків, поки що недостатньо. Більшість даних проблем розглядаються на рівні співтовариств у рамках консультативної допомоги родині в цілому або при роботі з родинами, що мають низькі доходи. Одне з найбільш відомих агентств «Центр ресурсів для надання допомоги самотнім батькам». Це незалежне неприбуткове агентство надає безпосередні послуги самотнім батькам, технічну підтримку територіальним програмам Нью-Йорка, що безпосередньо обслуговують цю категорію, а також виступає в якості юридичного захисника при вирішенні проблем неповної родини на всіх рівнях (міста, штату, федерації). Служби цього агентства надають самотнім батькам інформацію, наводять потрібні довідки, дають поради й при необхідності виступають у якості адвоката. У цьому агенстві були розроблені дві спеціальні програми для бездомних самотніх батьків і самотніх матерів, що перебувають у в'язниці [44].

Слід підкреслити, що проблемі ув'язнення батьків вчені надають значну увагу, оскільки, згідно результатів їх досліджень, це дуже негативно впливає на формування особистості дитини в такій родині.

Широкий розвиток у США одержали групи самопомоги й групи підтримки. Усі вони об'єднані в найбільшу з існуючих у країні організацію такого роду – «Батьки без партнерів» Загальне число її членів нараховує більш 200000 людей, 65 % яких становлять розлучені жінки середнього класу. Члени організації обмінюються педагогічним досвідом, допомагають один одному проводити вихідні дні й відпустки. Організація надає юридичну підтримку своїм членам, виступає із пропозиціями в сфері перегляду податкової політики, у сфері житлового законодавства, сприяє розвитку всіх форм соціальної допомоги по догляду за дітьми. Організація випускає журнал «Самотній батько», має свою бібліотеку, володіє місцем в ефірі. Типові групи підтримки на рівні соціально - територіального співтовариства складаються з 12-15 людей, чоловіків і жінок, що мають різний шлюбний статус. Вони збираються, як правило, раз у кілька місяців і обговорюють на своїх зустрічах різні проблеми: виховання дітей, взаємини з дітьми підлітками, особистісні переживання, стратегії подолання труднощів, розчарування, стану депресії.

«Послуги із захисту родин» спрямовані на захист дітей від поганого ставлення до них в родині, що включає як відсутність належного догляду, так і прояв насильства, знущання, зневажливе ставлення до дитини.

Соціальні працівники цієї сфери ведуть роботу з вивчення родини дитини, проводять консультації для дітей і батьків, інформують батьків про

вимоги закону, використовують у якості засобів для позитивних змін як свій власний професійний досвід впливу, так і юридичні заходи впливу або покарання за невиконання батьківських обов'язків, за допомогою суду. У ситуаціях надзвичайного ризику соціальний працівник може звернутися до послуг міждисциплінарної команди з метою інтенсивного втручання в справи родини. Деякі Центри сімейної терапії практикують відносно нову форму соціально-педагогічної допомоги таким родинам – особиста участь соціальних працівників у життєдіяльності родини, коли вони за добровільною згодою із клієнтами входять у родину, щоб якийсь час взяти участь у її житті, спостерігати й переживати життя родини в буденній обстановці. Свої спостереження вони обговорюють з членами родини й разом з ними шукають можливості вирішення існуючих проблем. Ця робота, звичайно, можлива лише при згоді всіх членів родини. Вона передбачає співробітництво з родиною протягом тривалого періоду, тому що лише через певний час ці «сімейні помічники» і члени родини можуть дійсно довіряти один одному, що є необхідною передумовою для ефективної допомоги. Як правило, ця форма соціальної роботи використовується в тих випадках, коли інші форми консультації й соціального обслуговування виявилися не дуже результативними.

В особливо складних ситуаціях і там, де соціальному працівникові бракує досвіду, західні фахівці використовують такий метод як робота в парі з колегою. Він передбачає знайомство з родиною двох соціальних працівників, що дозволяє підібрати оптимальні методи роботи, побачити слабкі місця у власних діях і скорегувати хід подій.

У процесі практичної соціальної діяльності з'явилися й інші форми колегіальної роботи. Наприклад, при роботі з родиною, соціальний працівник бере на себе роль батька, переходячи на рівень родини, тоді як, його колега діє як фахівець і здійснює інтерв'ю соціального працівника разом із членами родини.

Однак, якщо, незважаючи на всі зусилля, загроза безпеки дитини продовжує зберігатися, діти можуть бути тимчасово вилучені з родини й віддані під опіку родичів або в фостерні родини (тимчасові приймаючі родини).

Головна мета програм, реалізованих у рамках Федерального Закону охорони дитинства – зберегти родину, забезпечивши при цьому безпечне оточення для дітей, що перебувають під загрозою. Цей закон передбачає реабілітацію батьків, для того, щоб дитина, що перебуває в цей час під тимчасовою опікою могла повернутися із прийомної у свою власну родину. У випадку безрезультатності всіх заходів щодо збереження родини, батьки втрачають батьківських прав, а дитина передається на всиновлення.

Наступний вид послуг, який надається проблемним родинам, – сімейна терапія. Хоч ці послуги надаються в професійних агентствах, вони розглядаються, як «послуги вдома», тому що вони допомагають членам родини жити разом більш гармонійно і безпечно.

Сімейна терапія надзвичайно популярна в США, тому охарактеризуємо

її більш детально.

Сімейна терапія є практичним напрямком у професії соціальна робота й вимагає від соціального працівника наявність, як мінімум, ступеня магістра. Сімейну терапію можуть проводити представники суміжних професій (психологи, психіатри, педагоги). Іноді сімейні терапевти працюють у міждисциплінарних командах, у які входять представники різних професій.

Як психотерапевтичний метод сімейна терапія спрямована на запобігання й ліквідацію всіх негативних явищ у родині. Цей метод передбачає можливість терапевтичного впливу на дитину (дорослого клієнта) через його родину. У сімейній терапії вся родина виступає в ролі пацієнта, а окремий її член як носій симптому. Завдання сімейних терапевтів нівелювати хворобливі процеси в родині, скорегувати ситуацію, подолавши опір вимогам змінити поведінку, як окремих членів родини, так і дитини. [45]. Перша зустріч фахівця з родиною може бути дуже короткою, однак вона має вирішальне значення, тому що в ході її соціальний працівник вирішує певні завдання по встановленню контакту зі членами родини. Під час другої зустрічі кожному члену родини надається можливість висловити свою точку зору щодо проблеми, із приводу якої зібралася родина, і контактна особа одержує необхідні відомості для вирішення цієї проблеми шляхом втручання. Третя частина є найбільш важливою, тому що на цій стадії починається фактичний терапевтичний вплив, у результаті якого повинні настати зміни.

Психотерапевтична робота дозволяє клієнтові усвідомити психологічні механізми сімейних труднощів, провести спочатку аналіз, а потім реконструкцію відносин особистості усередині родини й зайнятися реалізацією знову сформованих відносин особистості в родині. Денний догляд за дітьми розглядається як «послуга вдома», незважаючи на те, що найчастіше він надається поза домом. Ця форма допомоги надається працюючому батькові, або обом працюючим батькам і забезпечує догляд за дитиною в їхню відсутність на базі Центрів денного догляду. Однак, не всі подібні Центри мають у своєму штаті кваліфікованого соціального працівника. Працівники даних служб – це фахівці в галузі дошкільного виховання. Проте соціальним працівникам необхідно мати інформацію про надання такого роду послуг для того, щоб рекомендувати їх тим родинам, які в них відчують потребу.

Наступний вид послуг – «хоммейкер сервіс» (Homemaker Services), надається родинам, у яких один член родини серйозно хворий або емоційно нестійкий і не здатний виконувати звичайні справи в домі. Надання такого роду послуг може дозволити зберегти цілісність родини, в обставинах, при яких існує реальна загроза її руйнування. Послуги можуть містити в собі різного роду побутові послуги, такі як прибирання в будинкові, прання і т.п. Вони можуть бути зроблені також у формі короточасного догляду за дітьми у випадку тимчасової відсутності батьків, внаслідок їхньої хвороби або психічного розладу. У більшості випадків ці послуги надаються не соціальними працівниками, а їх помічниками. Для соціального працівника даний вид послуг є важливим ресурсом при спробі зберегти родину в період

кризи.

Ще один вид послуг, що представляє групу «послуги - вдома», має назву «навчання сімейному життю». Він спрямований на підготовку молоді до сімейного життя, а також на допомогу у вирішенні сімейних проблем, з метою створення оптимальних умов для росту й розвитку молодшого покоління [46-48]. Т. Гордон, критикуючи ситуацію, коли вина за проблеми дітей покладається на батьків, дуже слушно закликає активніше допомагати батькам і матерям успішно виховувати своїх дітей [49]. Протягом останніх десятиліть соціальні працівники, зайняті в різних агентствах, включили цей вид допомоги в число послуг першочергової важливості. Цей вид послуг надається в рамках національної програми «Навчання сімейному життю». Ця програма передбачає навчання батьків за допомогою дискусій у малих групах. Мета – допомогти батькам знайти в собі сили й внутрішній потенціал для зміни того положення, у якому вони перебувають і виховують своїх дітей. Основні завдання: оцінка й обговорення сімейних проблем; розвиток самоповаги; підвищення якості виконання батьками своїх функцій; поліпшення взаємин у родині.

Термін «навчання» у даному контексті вживається в широкому змісті, тобто містить у собі не тільки «розвиток інтелектуальних здатностей, але й більшою мірою виховання почуттів і взаємин». Процес навчання є динамічним. Члени кожної групи виходять зі своїх власних інтересів і досвіду. Вони вчаться один в одного правильного спілкуванню, умінню оцінювати взаємини й почуття, пов'язані з повсякденним сімейним життям.

За своєю структурою кожна група складається з 15-20 осіб. Оптимальна тривалість дискусійного періоду – 2 місяці. Групи є однорідними за складом. Так, виділяють: батьків з дітьми і підлітками; батьків, що виховують прийомних дітей; батьків із залежними дітьми і т.п.

Початковий етап першого заняття кожного циклу передбачає складання порядку денного. Кожний учасник має можливість запропонувати тему для обговорення, пов'язану з конкретною ситуацією у своїй власній родині.

Особлива роль у процесі створення дискусійних груп відводиться керівникові. У кожній групі керівник повинен дотримуватися класичного правила соціальної роботи – «допомагай там, де є клієнт». Керівник повинен бути здатним оцінити й діагностувати кожного члена родини і його конкретну сімейну ситуацію. Основне правило в «навчанні сімейного життя» полягає в тому, що керівник повинен бути активним на першому етапі, щоб показати важливість взаємодії між членами групи. У міру того, як група розвивається, багато функцій керівника переходять до її учасників, які вчаться ставити запитання, оцінювати проблеми й розуміти один одного в процесі взаємодопомоги й навчання.

При організації процесу обговорення в групах керівник повинен реалізувати три основні завдання: забезпечити атмосферу, що стимулює до ведення дискусій, суперечки; визначити зміст дискусій, за допомогою складання тематичних питань самими учасниками груп; бути прикладом для наслідування в манерах, у ставленні до людей, у підходах до вирішення

проблем.

Навчання батьків за допомогою групових дискусій є більш ніж актуальним, оскільки в групах батьки мають можливість вчитися в собі подібних і не почувати себе самотніми при вирішенні сімейних проблем.

Іншим яскравим прикладом підготовки молодих батьків до сімейного життя, є програма «Батьки як учителі», що одержала свій розвиток у штаті Міссурі, і діє сьогодні на території 49 штатів. Підставою для створення даної програми стали дослідження, проведені ще в 70-х роках, які вказали на вирішальну роль перших трьох років життя дитини в розвитку її основних здатностей і вмінь. Було встановлено, що перші три роки життя дитини є також періодом формування у батьків своїх власних підходів до виховання дітей. Дослідження в галузі дошкільного виховання й навчання, проведені фахівцями Гарвардського Університету, показали, що рівень розвитку розумових і мовленнєвих здатностей, а також соціальний досвід, придбаний дитиною до моменту вступу в школу, суттєво залежать від розвитку дитини до трьох років. Було висловлене припущення, що залучення батьків на ранньому етапі у вивчення особливостей розвитку своїх власних дітей є ключем до їхнього успішного розвитку.

Це припущення було повністю підтверджене в ході реалізації першої експериментальної програми, учасниками якої стали 380 родин різного типу. Перша програма «Батьки як учителі» мала 7 особливих цілей або очікуваних результатів: збільшення знань батьків в галузі дитячого розвитку; набуття батьками більшої впевненості у вихованні і навчанні дітей; поліпшення пізнавальних і мовленнєвих здатностей у дітей – учасників програми; придбання дітьми більш багатого соціального досвіду; зменшення кількості вчасно невиявлених відхилень у розвитку дітей; формування більш позитивного ставлення в батьків до свого шкільного округу; формування у батьків позитивної думки про ефективність і корисність даної програми. Періодичне опитування батьків і телефонне інтерв'ю, проведені незалежними фахівцями, показали, що родини високо оцінили пропоновані їм послуги.

В США створений Національний Центр «Батьки як Учителі» (RAN National Center), покликаний сприяти розвитку даної програми. Головні цілі Центру – забезпечувати керівництво, навчання й підтримку батьків у ході реалізації програми, що дозволяє їм стати найкращими вчителями для своїх дітей. В основу навчання батьків покладений курс «Born to Learn» (Народжені, щоб вчитися), розроблений при співробітництві із групою вчених-медиків Медичного Університету, штат Міссурі, що включає в себе останні розробки і дослідження в галузі розумового розвитку і його зв'язки з поведінкою. Курс навчання «Born to Learn» передбачає, поряд з лекційним матеріалом, використання відео-матеріалу, що складається з 16 відео-циклів по певних темах, і приведених у відповідність із планами індивідуальних відвідувань батьків вдома. На відеокасетах психіатри, лікарі, фахівці в галузі дитячого розвитку діляться з батьками результатами наукових досліджень і розповідають про можливості їх практичного застосування в повсякденному навчанні й вихованні дітей. Даний курс пропонує батькам також інформацію

про особливості розвитку дитини в період від внутрішньоутробного розвитку до 3 років і містить у наступні підрозділи: ваша ненароджена дитина; ваша новонароджена дитина (від народження до 1,5 місяця); ваша спостережлива дитина (від 1,5 до 3 місяців); ваша активна дитина (від 3 до 5 місяців); ваша цікава дитина (від 6 до 8 місяців); ваша дитина, яка досліджує світ (від 9-14 місяців); ваша дитина, яка вчиться ходити (від 15 до 24 місяців); ваша вразлива дитина (від 25 до 36 місяців).

Відповідно до даних підрозділів, батькам пропонуються рекомендації з використання конкретних видів діяльності, що сприяють розвитку дитини на кожному етапі.

У цілому програма «Батьки як учителі» передбачає: надання батькам своєчасної інформації в галузі розвитку дітей з народження до 5 років; залучення батьків в активну взаємодію з дитиною, що стимулює її мовленнєвий та інтелектуальний розвиток; соціальний розвиток і руховий розвиток (моторика); зміцнення взаємин між батьками й дітьми.

Послуги, якими користуються родини - учасники програми, включають індивідуальні візити, групові зустрічі, періодичний контроль над розвитком дітей, а також надання доступу до ресурсів.

Індивідуальні відвідування батьків вдома здійснюються кваліфікованими фахівцями, які дають практичні поради й рекомендації, що сприяють розвитку позитивних відносин між батьками і дітьми, а також допомагають батькам зрозуміти, що слід очікувати і з якими проблемами можна зіштовхнутися на кожному етапі розвитку своєї дитини. Під час групових зустрічей батьки одержують можливість придбати нові знання, обговорити теми, які їх цікавлять, а також поділитися своїм досвідом, успіхами й проблемами, пов'язаними з розвитком і вихованням дітей. Темі зустрічей можуть бути найрізноманітнішими: дисципліна, суперництво між дітьми в родині, взаємини між батьками й дітьми в прийомній сім'ї й т.п. На групових зборах батьки усвідомлюють, що вони не самотні у своїх проблемах.

Періодично кваліфіковані фахівці проводять і дають оцінку загального стану здоров'я й рівня розвитку дитини в родині.

Періодичний контроль, що забезпечує профілактику різних відхилень на ранньому етапі розвитку дитини, а також концентрація на діяльності, що сприяє нормальному розвитку, можуть запобігти відставанню в розвитку до моменту входження дитини в шкільну систему і уникнути формування девіантного способу поведінки.

Програма може також допомогти родинам, надаючи їм доступ до необхідних ресурсів шляхом залучення їх в інші програми.

Сьогодні програма «Батьки як учителі» особливо ефективно реалізується при роботі з неповнолітніми батьками, з батьками, що мають дітей-інвалідів, з родинами, що представляють етнічні меншини, з бездомними родинами, з родинами військовослужбовців, з батьками, що перебувають у місцях позбавлення волі, а також при забезпеченні послуг догляду за дітьми.

Розглянемо деякі особливості реалізації даної програми.

При роботі з неповнолітніми батьками програма пропонує навчання й рекомендації з метою допомогти батькам справлятися із труднощами, що виникають при вихованні дітей. За підтримки програми неповнолітня мати має більшу можливість закінчити школу й меншу ймовірність другої ранньої вагітності, а діти меншою мірою будуть відставати в розвитку. При роботі з батьками, що мають дітей-інвалідів, програма покликана забезпечити батьків інформацією про особливості розвитку таких дітей, а також допомогти батькам розпізнати сильні й слабкі сторони своєї дитини. Реалізація даної програми в Центрах денного догляду за дітьми допомагає зміцнити взаємини між батьками й працівниками Центрів, дозволяє досягти розуміння відносно загальних цілей виховання дітей.

Поряд з навчанням молодих батьків, американські фахівці приділяють велику увагу соціальній підготовці дітей у родині до вступу в школу. З цією метою видаються спеціальні серії книг. Як приклад, можна послатися на книги методичного плану «Вчимося разом» і «Граємося разом», видані в США.

Особлива роль у поліпшенні якості взаємодії у системі «дитина-родина-школа» надається соціально-педагогічній діяльності школи, на базі якої активно функціонують різні соціальні служби допомоги учням, координаторами яких є шкільні соціальні працівники (педагоги). У роботі з родиною учня використовуються найрізноманітніші методи, які включають візити додому, посередництво в кризових ситуаціях, консультації з питань домашніх умов, культурного і соціального середовища, що впливає на зміни в житті учня.

Наступну групу послуг «Послуги поза домом» (Out-of - Home Services) використовують у тих випадках, коли, незважаючи на всі зусилля по збереженню родини групи ризику, сімейна обстановка продовжує залишатися несприятливою для виховання дітей. Ці послуги передбачають: проживання в фостерних родин (тимчасових прийомних родин); усиновлення; організація групових родин (проживання в групі); функціонування інституційних форм опіки (інтернат, притулок для сиріт); залучення судової системи.

Система фостерних родин дуже популярна в західних країнах, особливо у Великій Британії і США. Зазвичай вона складається із двох дорослих: чоловіка й дружини, які беруть дітей на тимчасове виховання. У цих родин створюється особлива тепла домашня атмосфера, яка компенсує сімейне насильство над підлітками, або повну байдужість. Завдяки доброзичливій, спокійній обстановці, створеній в «родин Фостера», діти одержують необхідну фізичну, психологічну допомогу. Також вивчаються юридичні права дитини, проявляється турбота про її освіту, готується ґрунт для можливого повернення підлітка додому, якщо умови в родині стануть більш сприятливими. Іноді догляд поза домом перестає бути тимчасовим і стає постійним за через усиновлення. Усиновлення проводиться за рішенням суду. Юридичний акт наділяє всиновлених дітей стосовно прийомних батьків

правами нарівні з тими, які існують між дитиною і її фактичними батьками.

Соціальний працівник у цьому випадку надає консультації як біологічним, так і прийомним батькам з питань усиновлення, а також ретельно вивчає потенційну прийомну родину. Інше важливе і досить складне завдання соціального працівника – знайти відповідну прийомну родину для дітей з особливими потребами.

У межах державного або приватного соціального агентства можуть перебувати групові родини (Group Homes). Дані родини можуть працювати з кількістю до 8 людей з метою дати можливість людям зі схожими проблемами спілкуватися один з одним. Поряд з колективною допомогою, тут надається допомога в індивідуальному порядку. Мета даного типу послуг – надати притулок дітям, які залишилися без догляду й створити атмосферу, по можливості, найбільш наближену до сімейної. До послуг групових родин вдаються у випадках відсутності необхідної кількості тимчасових прийомних сімей. В деяких випадках дані родини можуть надати кращий догляд за дітьми з особливими потребами, ніж «родини Фостера». Іноді групові родини служать притулком для бездомних дітей, які втекли з дому, а також жінок і дітей, що зазнають насильства в родині. Утікачам і бездомним дітям надаються тут індивідуальні або групові консультації, проводяться бесіди з батьками з метою повернення дитини в родину, якщо це можливо.

Інституційна форма опіки (інтернати, притулки для сиріт) представляють інший тип «послуг поза домом». У сучасних концепціях соціальної педагогіки, соціальної роботи з дітьми перебування дитини в спеціалізованих установах розглядається як тимчасовий захід, тому що атмосфера в інтернаті є найменш сприятливою для розвитку і виховання. В останні два десятиліття кількість подібних закладів у США різко скоротилося, і вони були замінені «родинами Фостера». У цей час установи даного типу виконують функцію тимчасового притулку для дітей, що очікують переміщення в більш сприятливу обстановку, таку, як групові родини або «фостерні родини».

Судова система включає комплекс послуг, які реалізуються в роботі з неповнолітніми девіантами, правопорушниками, дітьми «групи ризику» і їх родинами. Робота з ними будується на основі низки програм, які спрямовані на створення невеликих виправних установ і служб, які дозволяють дітям залишитися поблизу їхніх родин [50-51]. Програмами охоплена безліч інтернатів різного типу: від відкритих інтернатів з постійно проживаючим в ньому персоналом до використання притулків, де можуть бути задоволені основні потреби в житті і харчуванні дітей групи ризику.

Поряд з інтернатами, дітям і їх батькам пропонується цілий ряд інших моделей: цілодобова служба з надання допомоги в надзвичайній ситуації, консультативні установи для родин і окремих осіб, «групова терапія», служби працевлаштування на неповний робочий день, альтернативні навчальні програми для шкіл, або ж альтернативні школи [52-54].

ВИСНОВКИ

Соціально-педагогічна робота з родиною є важливою складовою частиною всієї соціальної роботи і водночас – важливою складовою профілактики девіантних проявів в США. Це професійна діяльність з надання допомоги людям, у яких є проблеми, пов'язані з членами їх родин, в тому числі дітьми, схильними до девіантної поведінки. Серед пріоритетних напрямків роботи соціальних служб, що працюють заради родини, є більш широкі, глобального характеру, так і вузькі, націлені на конкретні завдання. Це, зокрема: утвердження сімейних цінностей, захист інтересів усіх членів родини й усіх типів сімей; забезпечення оптимальних умов життєдіяльності родини; здійснення спеціальних заходів для соціально-економічної підтримки бідних родин (з утриманцями, інвалідами, старими, багатодітних, неповних сімей, молодих батьків); підтримка родин, членам яких важко поєднувати сімейні і професійні обов'язки; розробка ефективної податкової політики в інтересах родини, надання сприяння родині в організації домашнього господарства; створення системи соціальної допомоги родинам (юридичної, економічної, психологічної, інформаційної та ін.); організація підготовки відповідних фахівців; реалізація програм планування родини; здійснення соціального й медичного захисту материнства й дитинства до народження дитини і післяпологовий період; сприяння повноцінному психічному й фізичному розвитку дітей, їх підготовка до створення в майбутньому власних сімей; попередження насильства в родині; надання допомоги родинам наркоманів, алкоголіків, злочинців.

Ознайомлення з американською системою соціального захисту і підтримки родини і дітей дає можливість виділити дві основні групи послуг, орієнтованих на надання соціальної допомоги родині: «послуги вдома» (In-home Services) і «послуги поза домом» (Out-home Services). Послуги вдома надаються родині, з метою допомоги її членам у їхньому прагненні жити більш комфортно, гармонійно й безпечно у своїй власній родині. Ці послуги є профілактичними за своєю спрямованістю. Послуги вдома містять наступні види й форми соціальної допомоги: фінансову допомогу, послуги з опорою на потенціал родини (Family-Based Services), послуги із захисту родини, сімейну терапію, денний догляд, хоммейкер сервіс («homemaker services»), навчання сімейного життя. Наступну групу послуг «Послуги поза домом» (Out-of - Home Services) використовують у тих випадках, коли, незважаючи на всі зусилля по збереженню родини групи ризику, сімейна обстановка продовжує залишатися несприятливою для виховання дітей. Ці послуги передбачають: проживання в фостерних родинах (тимчасових прийомних родинах); усиновлення; організація групових родин (проживання в групі); функціонування інституційних форм опіки (інтернат, притулок для сиріт); залучення судової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ackerman, N.W. The Psychodynamics of Family Life. N.Y.: Basic Books, 1996. 204 p.
2. Maas, H. Children in need of parents. New York: Columbia University Press, 2009. 155 p.
3. Ensher G.L. Families, Infants, & Young Children at Risk: Pathways to Best Practice. Baltimore, PA: Paul H. Brookes Pub., 2009. 374 p.
4. The Continued Importance of Quality Parent-Adolescent Relationships During Late Adolescence / [E.C. Hair, K.A. Moore, S.B. Garrett, T. Ling, K. Cleveland]. *Journal of Research on Adolescence*. 2008. Vol 18. P.187-200.
5. Davies M. Social Work with Children & Families. Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 2012. 330 p.
6. Briar, S The family as an organization: An approach to family diagnosis and treatment. *Social Service Review*. 1998 Vol. 7. P.247-255.
7. Hartman A., Iarin S. Family Central Social Work Practice, N. Y. Wiley & Sons, 2003. 254p.
8. Bowen, M. Family Therapy in Clinical Practice. N.Y.: Aronson, 4-th Ed., 2008. 198p.
9. Brennan M.E., Stoten B. Children, poverty and illness. N.Y. New Society, 1996. P.681-682.
10. Hanbury K. Organisational Development in the Youth Service. *Youth and Policy*. 1994, № 46 - P. 33-42.
11. Curran D. Traits of a Healthy Family. N.Y., 1993. 280 p.
12. Zimmerman S.L. Understanding Family Policy: Theoretical Approaches. Newbury, Ca.: Saga Publications, 1998. 220 p.
13. Common Human Needs. Charlotte Towle. Revised edition by the National Association of Social Workers. 1997.-156 p.
14. Curran D. Traits of a Healthy Family. N.Y. Basic Books, 1993. 280 p.
15. Hetherington E.M., Cox M., Cox R. The aftermath of divorce. In: J.H. Stevens, J. R. and M. Matthew (eds). Mother-Child, Father-child: Relations. Washington DC, National Association for the Education of Young Children, 2004. 1994, 170p.
16. Walters M. One-Parent Families. London, 1991. 143 p.
17. Lieby J. History of social welfare. N.Y. Basic Books, 1997. 765 p.
18. The Continued Importance of Quality Parent-Adolescent Relationships During Late Adolescence / [E.C. Hair, K.A. Moore, S.B. Garrett, T. Ling, K. Cleveland]. *Journal of Research on Adolescence*. 2008. Vol 18. P.187-189.
19. Frude N., Goss A. Maternal anger and the young child. Psychological Approaches to Child Abuse. London, Batsford Academic and Educational Ltd., 1998, 163 p.
20. Barnes G. Family violence and child abuse. In: Good Enough Parenting. *CCETSW Study* № 1. 1988. P.131-140.
21. Rutter M., Madge N. Cycles of Disadvantage: A Review of Research. London, Heinemann, 1996. 132 p.

22. Farrington D.P. The family background of aggressive youths. In: L. A. Hersov and M. Berger (eds.) *Aggression and Antisocial Behavior in Childhood and Adolescence. Journal of Psychology and Psychiatry Supplement № 1*. Oxford, Pergamon Press Ltd., 1998. P.73-94.
23. Komarovskiy M. *The unemployed Man and his Family*. New York, Octagon Books, 1991. 147 p.
24. Kantor D., Lehr, W. *Inside the family: Toward a theory of family process*. San Francisco Jossey - Bass., 1995 148 p.
25. Bradley R., Crown R. Socioeconomic status and child development. *Annual Review of Psychology*. 2002. No.53. P. 371 – 379.
26. Fagin L. H. *Unemployment and Health in Families*. London, DHSS, 1981. 102 p.
27. Brennan M. E., Stoten B. *Children, poverty and illness*. N.Y.: New Society, 1996. P.681-682.
28. Yetman N.R. *Majority and Minority: The Dynamics of Race and Ethnicity in American Life*. Boston: Allyn and Bacon, 2005. 294 p.
29. Lum D. *Social Work Practice and People of Color: A Process-Stage Approach (4th ed.)*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning, 2000. 174 p.
30. Sue D. W. *Counseling the Culturally Different (3rd ed.)*. New York: John Wiley & Sons, 2009. 172 p.
31. Uphoff J. Religious Diversity and Education. *Multicultural Education. Issues and Perspectives*. Wiley & Sons, 2003. P. 103-123.
32. Robinson M. Reconstituted families: Some implications for the family therapist. In: A. Bentovim, G.G. Barnes, A. Cooklin(eds). *Family Therapy: Complementary Frameworks*, 1992. 154 p.
33. Payne Malcon. *Modern social Work theory: a critical introduction*. N.Y. Wiley & Sons, 1996. 214 p.
34. Булеза Б.Я. Соціально-педагогічна робота з родиною в США. *Актуальні проблеми науки, освіти та технологій: досвід та перспективи: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Ізмаїл, 24 травня 2023 р.)*. Ізмаїл: ЦФЕНД, 2023. С. 8-9.
35. Булеза Б.Я. Функції і ролі соціального працівника в роботі з родиною в США (розділ 1.7). *Трансформація суспільних відносин в умовах цивілізаційних змін: кол. монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс». 2023. С. 111-118.
36. Becvar R., D. Stroh. *Family Therapy*. S. Francisco Jossey-Bass, 1997. 351 p.
37. *Casework: A Psychosocial Therapy* /Mary E. Wood, Florence Hollis. N.Y. Bantman Books, 1990. pp. 135-136.
38. *Direct Social Work Practice: theory and skills/* Dean H. Hepworth, Jo Ann Larsen. N.Y. Basic Books, 1993. 279 p.
39. Zimmerman S.L. The Family and Its Relevance for Social Policy. *Social Casework*. 1996. No 57(8). P. 25-30.
40. National Counselor Program Standards. American School Counselor Association. Alexandria, VA. 2002. Source: www.schoolcouns/progr/org
41. Robert L. Home-Based Video-Counseling for Rural At-Risk Adolescents and Their Parents. *The Research Exchange*. 2002. Vol. 7. P. 435-439.

42. Булеза Б.Я. Консультування в медико-соціальній роботі. *Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості* : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 січня 2018 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2018. С. 116-119.
43. Riesman D. *Social Psychological Perspectives on Leisure and Recreation*. Springfield: University Press, 1990. 350p.
44. Sigle-Ruston W., and McLanahan S. Father absence and child wellbeing: A critical review. In D.P. Moynihan, L. Rainwater, and T. Smeedind (Eds.), *The future of the family*. New York, NY: Russell Sage Foundation. 2004. 155 p.
45. Minuchin, S. *Families and family therapy*. Cambridge, MA: Harvard University press, 2004 123 p.
46. Neubauer P. *The Technique of Parent Group Education*. N.Y.: Macmillan Publishing, 2005. 132 p.
47. Galbraith M. *Education through community organizations*. San Francisco, Jossey-Bass, 12000. 147 p.
48. Corrigan D.C., Ken Udas. *Creating Collaborative, Child-and-Family - Centered Education, Health and Human Service Systems*. *Handbook of Research on Teacher Education I* Ed. by John Sikula. N.Y.: Prentice Hall International, 2006. 294 p.
49. Gordon T. *Parent Effectiveness Training*. New York: Macmillan Publishing, 2009. 126 p.
50. Downers D., Rock P. *Understanding Deviance*. Oxford: Clarendon Press, 2008. 365 p.
51. Akers, R. *Deviant Behavior: A Social Learning Approach*. Belmont, Calif.: Wadsworth. Reprinted 1992. Fairfax: Techbooks. 230 p.
52. *Alternative Treatment for Troubled Youth: The Case of Diversion from the Justice System/ William S. Davidson etc*. N.Y., London: Plenum Press, Cop., 2000. 293 p. 52.
53. Aron, LY & Zweig, J.M. *Educational Alternatives for Vulnerable Youth*. Washington: D.C, 2003. 190 p.
54. Козубовська І.В., Булеза Б.Я., Палкуш В.П. Гуманістична спрямованість навчання і виховання дітей «групи ризику» в альтернативних школах США. *Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти, технологій та суспільства*: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 28 червня 2023 р.). Кропивницький: ЦФЕНД, 2023. С. 9-10.

Козубовська І.В., Милян Ж.І., Булеза Б.Я.

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ
СУСПІЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ США З РОДИНОЮ В ОРГАНІЗАЦІЇ
ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ**

методичні рекомендації для студентів дошкільної і початкової освіти

Навчально-методичне видання

В авторській редакції

Підписано до друку 24.01.2025. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 2.
Наклад 100 прим. Віддруковано на різнографі.

---

*Видавництво УжНУ «Говерла»
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців
виготівників, і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3т №32 від 31 травня 2006 року*